

DE RIDDERSCHAP VAN OVERIJSSSEL

Recensie van : A.J. Mensema, Js. Mooijweer en J.C. Streng, *De ridderschap van Overijssel. Le Métier du Noble* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2000, 152 p.).

Wie deze monografie over de ridderschap van Overijssel ter hand neemt wordt bij het eerste doorbladeren direct aangenaam getroffen door de talrijke fraaie, werkelijk oogstrelende illustraties waarvan vele in kleurendruk. Het onderwerp ervan leent zich uiteraard uitstekend tot een beeldende verlichting en de moderne afdruktechniek biedt ongekende mogelijkheden daartoe. Al wordt in de inleiding door Jhr. Arnoldus Gevers en Albertus Jans Mensema terecht gewaarschuwd tegen een eenzijdig romantische visie op de ridderschap, het overvloedige visuele materiaal leidt haast noodzakelijk tot die tot de verbeelding sprekende verkleuring van de vaak minder rooskleurige alledaagse realiteit.

Volgens een ruwe schatting mijnerzijds bestaat ongeveer de helft van de 152 bladzijden die dit werk telt, uit tekst en de andere helft uit illustraties en bijschriften. Diezelfde fifty-fifty verhouding geldt bovendien voor elk der drie hoofdstukken apart. Het wordt dus duidelijk gepresenteerd als een lees- en kijkboek. Beide elementen dienen daarom ook in hun onderlinge samenhang te worden beschouwd. Een geschikt uitgangspunt daarbij lijkt mij dat tekst en plaatwerk elkaar zoveel mogelijk aanvullen tot een symbiose die meer is dan de optelsom van beide. Idealiter dienen daartoe de tekst en de illustratie elkaar in de publicatie zo close mogelijk te 'ontmoeten'. Dat laatste is in dit boek slechts gedeeltelijk gerealiseerd. Een groter bezwaar is mijn inziens dat een niet onaanzienlijk deel van de afbeeldingen te ver verwijderd is van het eigenlijke thema in strikte zin: het politieke ambacht van de adel. Vanuit dit gezichtspunt had zonder bezwaar één derde van de afbeeldingen kunnen worden gemist. Niet elke opzweringsstaat, niet elk zegelstempel, niet elk portret, hoe prachtig ook, heeft de vereiste binding met het hoofdthema. Ik vraag mij in gemoede af of de lat van de functionaliteit van de illustraties door de auteurs

niet te laag is gelegd en of de overvloed daaraan niet in een overdaad is getransformeerd. Maar misschien is dat een te puriteins, intussen achterhaald standpunt in de beeldcultuur van onze dagen?

Omdat het onderwerp van de adel in Overijssel een tamelijk gecompliceerd en nog grotendeels onontgonnen onderzoeksgebied is, hebben de auteurs er verstandig aan gedaan zich te beperken tot de *politieke* positie van de Overijsselse edellieden door de eeuwen heen, de uitoefening van hun bestuurlijke ambtsbezigheden, kortom door, zoals het zo fraai in de ondertitel is aangegeven: *Le Métier du Noble*. Gelukkig hebben zij zich niet al te strikt aan deze afbakening gehouden en krijgen de lezers tussen de bedrijven door soms nog heel wat van de belendende percelen te zien.

Het boek is opgezet als een chronologisch drieluik, waarbij de twee zijpanelen fungeren als inleiding op en afsluiting van het middenpaneel, dat als hoofdstuk terecht de ondertitel van het boek heeft meegekregen. De drie auteurs: A.J. Mensema, Js. Mooijweer en J.C. Streng hebben hun sporen op het terrein van de Overijsselse geschiedenis al dik verdiend en leggen ook in deze publicatie onmiskenbaar getuigenis af van hun kennis van zaken daarvan.

In het eerste deel (38 pagina's) beschrijft Js. Mooijweer de eerste periode van de Overijsselse ridderschap vanaf 1424, toen dit lichaam voor het eerst als politieke corporatie werd vermeld, tot 1622, het jaar waarin met de reglementering van de admisie als het ware de volwassenwording van de ridderschap binnen het staatkundig bestel van het gewest was voltooid. Bepaald niet het gemakkelijkste en meest overzichtelijke tijdvak uit haar geschiedenis. De schrijver laat ons zien hoe gedurende dit tijdsbestek de Overijsselse adel nu eens in samenspel dan weer in confrontatie met de landsheren en de drie grote steden, Deventer, Kampen en Zwolle, soms nolens volens als *politieke* corporatie vorm en inhoud kreeg. Dit proces verliep allerminst lineair en in een vloeiende gestage ontwikkeling, maar schoksgewijze in de turbulente eeuwen van de Bourgondische en de Habsburgse vorsten met de Opstand als chaotisch

sluitstuk. Mooijweer is er goed in geslaagd deze grillige ontwikkeling in grote lijnen te reconstrueren, maar het vergt van de lezer wel de nodige inspanning om het zicht op die grote lijnen niet te verliezen. Dit heeft te maken met zijn moeizame wijze van formuleren. Zijn zwaarwichtige gecompliceerde zinsconstructies dwingen nog al eens tot herlezen en soms raakt hij er zelf in verstrikt. En hoe moeten we de slotzin van zijn bijdrage verstaan? 'Zij (de niet-politiek geïnteresseerde Overijsselse jonkers) leefden daar (op hun havezaten) het volk in adellijke deugdzaamheid het leven voor'. Ironisch, sarcastisch of juist niet? Geen echt helder slotakkoord.

Hoe het de ridderschap van Overijssel als politieke stand verging tussen 1622 en 1795, wordt ons door J.C. Streng (in 62 pagina's) op deskundige wijze in vlot leesbaar proza uit de doeken gedaan. Wat daarbij sterk opvalt is de onderlinge verdeeldheid, soms zelfs dreigende scheuring van de ridderschap. Enkele malen moesten buitengewestelijke instanties er aan te pas komen om de heftige en langdurige conflicten te beslechten en om blijvende schisma's te voorkomen. De factiestrijd heeft zowel in de stadhoudelijke tijdvakken als in de stadhoudelloze de verhoudingen binnen de ridderschap zo niet bepaald, dan toch in sterke mate beïnvloed. De schrijver voert ons over de door hem zelf gebaande paden door het oerwoud van de in de loop der eeuwen steeds wisselende kabalen, correspondenties al of niet in combine met de stadhouders en de steden. Zodoende construeert hij het beeld van een Overijsselse adel die als politieke corporatie veel meer bewogen werd door het nastreven van de belangen van de eigen dynastie dan door de homogeniteit en onderlinge verbondenheid als stand. Daarbij sluit aan dat de meeste hoogwelgeborenen in hoge mate geïnteresseerd waren in de lokale en regionale zaken, en amper in de uitoefening van hun algemene soevereine bevoegdheden binnen het gewest en buiten het gewest in de Staten-Generaal. Graag had ik gezien dat de schrijver aan het einde van het centrale deel van deze monografie ons als lezers in vogelvlucht deelgenoot had gemaakt van zijn hoofdconclusies ten aanzien van het politieke en bestuurlijke handelen van de Overijsselse adel.

In het laatste hoofdstuk (37 pagina's) brengt A.J. Mensema op doordachte en overzichtelijke wijze verslag uit van het einde van de ridderschap van Overijssel als politieke corporatie. Uit het oogpunt van spanning valt natuurlijk niet zoveel eer te behalen aan deze aflopende zaak. Het einde van de adel als aparte stand in 1795 betekende vanzelfsprekend tegelijkertijd ook het einde van de Overijsselse ridderschap. Daarna volgde er van 1806 tot 1813 nog een kort typisch intermezzo onder koning Lodewijk Napoleon en onder diens broer keizer Napoleon Bonaparte. Onder koning Willem I kwam er een partiële restauratie van de adel als politieke corporatie, maar die was van zeer beperkte reikwijdte en van tijdelijke duur. Aan de eenheidsstaat en het beginsel van de in de grondwet verankerde gelijkheid van alle burgers werd niet meer getornd. Binnen een dergelijke constitutionele monarchie paste geen adel als aparte stand meer. Het was Thorbecke die met zijn grondwetsherziening van 1848 deze consequentie trok. In de organieke provinciale wet van 1850 werd de adel dan ook als politieke corporatie opgeheven. Daarmee was het doek definitief gevallen. Wat mij betreft had het boek hiermee tevens kunnen worden besloten. De meeste ridderschappen ontbonden zich zelf en verdeelden hun bezittingen. In een paar provincies, waaronder Overijssel, besloten de riddermatigen hun ridderschap als zedelijk lichaam, als vereniging van edellieden te continueren. De laatste 18 bladzijden van het hoofdstuk van Mensema zijn aan de geschiedenis daarvan gewijd. Zij passen eigenlijk gezien het centrale thema niet in dit boek. Laten we ze maar als een vrijwillige toegift van de auteur beschouwen, uitgaande van het feit dat de ridderschap van Overijssel nog steeds bestaat. Anders zou dit waardevolle werk waarschijnlijk nu ook het licht niet hebben gezien. Vreemd is het wel dat dit hoofdstuk van Mensema en daarmee ook het gehele boek volkomen abrupt ophoudt, zonder een samenvatting of klinkende finale. Dat brengt mij vanzelf op het ontbreken van een eindredactie of eindredacteur. Die heb ik node gemist. De samenhang tussen de drie bijdragen en de eenheid van de gehele publicatie hadden daarbij zeker baat gehad. En datzalf-

de geldt bepaald ook voor de zorgvuldigheid van de laatste hand, waaraan het blijkbaar heeft ontbroken. Alle drie de hoofdstukken worden namelijk in min of meerdere mate ontsierd door een meer dan passabel aantal spel- of zetfouten, verschrijvingen, onjuiste persoonsvormen, gebroken zinnen en andere kleine ongerechtigheden. Dat misstaat in een dergelijke fraai uitgegeven monografie van dit gehalte.

Ter afsluiting van deze bespreking stel ik vast dat mijn op- en aanmerkingen niet weg-

nemen dat de drie auteurs van dit werk het moeilijke karwei van een beschrijving van de ridderschap van Overijssel door de eeuwen heen tot een goed einde hebben gebracht. Zij hebben daarmee een solide platform opgericht van waaruit verder onderzoek naar de geschiedenis van de adel van Overijssel en van dit gewest in het algemeen met vrucht kan worden verricht.

M.A.M. Franken

DE HELE ZUID-NEDERLANDSE ADEL IN EEN STANDAARDWERK GEVAT

Recensie van Paul Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen. Geschiedenisprijs 1989* (Gemeentekrediet. Historische Uitgaven. Reeks in-8° nr. 93), Brussel, 1998 (ook verschenen als *L'évolution de la noblesse belge depuis la fin du moyen âge. Prix d'histoire 1989* (Crédit Communal. Collection Histoire in-8° nr. 93), Bruxelles, 1998).

Het hier besproken boek moet worden beschouwd als de apotheose van een bijzonder ambitieuze en lang volgehouden onderzoeksinspanning. Het is een bewerking van het proefschrift *Standenongelijkheid. Het adelsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden van de vijftiende tot de negentiende eeuw*, dat Paul Janssens een decennium eerder aan de Leuvense universiteit had verdedigd. In de tussentijdse jaren liet hij, samen met Luc Duerloo, nog het vierdelige *Wapenboek van de Belgische adel* verschijnen. De ongeveer 3100 in Brussel, Madrid, Simancas en Wenen bewaarde en door de auteur geïnventariseerde en bestudeerde zeventiende- en achttiende-eeuwse verzoeken tot toekenning van een adellijke onderscheiding aan inwoners van de Zuidelijke Nederlanden vormen de grondstof van deze drie publicaties. Een alfabetische lijst van al die dossiers, met archiefverwijzingen, is dan ook geheel terecht als voorlaatste bijlage in dit boek opgenomen. Daarna volgt nog, als orgelpunt, een 'glossarium van adellijke termen' waarin de lemma's helder en precies worden verklaard.

Een uitgebreide bibliografie en acht

hoofdstukken gaan aan deze bijlagen vooraf. Zoals gebruikelijk in Franse en Belgische academische publicaties opent het boek, na een korte inleiding, met die bibliografie. Hoewel die maar liefst 86 pagina's en naar schatting 1500 titels telt, vertoont ze toch enkele manco's. Zo heeft de auteur, naast enkele monografieën over buitenlandse toestanden slechts 'alle Belgische werken waarvan de lectuur ons onderzoek heeft beïnvloed' opgenomen. Dit lijkt me een rijkelijk vaag selectie criterium. Bovendien werd de bibliografie begin 1988 afgesloten. De lezer die recentere titels met betrekking tot het onderwerp zoekt, wordt naar een andere, in Nederland moeilijk verkrijgbare, publicatie uit 1994 verwezen.

In het eerste hoofdstuk van de eigenlijke tekst beklemtoon Paul Janssens hoe de Bourgondische hertogen en hun Habsburgse opvolgers eertijds hun positie aan het hoofd van de adellijke piramide hebben versterkt door nieuwkomers in de adelstand op te nemen en door aan de gevestigde leden adellijke titels toe te kennen. Filips II's adelsedict uit 1595 vormde de kroon op het werk. Voortaan zou de vorst het monopolie op het toekennen van adellijke onderscheidingen bezitten. Het verwerven van adeldom door sociale assimilatie werd zo voorgoed onmogelijk.

Tijdens de daaropvolgende decennia verbonden de Spaanse monarchen de toekenning of de verhoging van een adellijke titel steeds minder vaak aan het bezit van een bepaald goederencomplex en steeds vaker aan de persoon van de gunsteling en zijn nakomelingen. Deze evolutie was omstreeks